

članci – *articuli*

UDK 17.026.2.001.32:303.64

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 02/04

PORIJEKLO I SADRŽAJ POJMA »SOLIDARNOST«

Špiro MARASOVIĆ, Split

Sažetak

Budući da je uporaba riječi »solidarnost« višeznačna, pa čak inflacijska, cilj ovoga rada je istražiti porijeklo i utvrditi sadržaj pojma »solidarnost«, točnije odrediti njegov teološki smisao. Da bi to postigao, autor se poslužio metodom strukturalne analize, tj. dijakronijskom i sinkronijskom analizom pojma. Stoga autor u prvom dijelu analizira genezu same riječi, čije početke ne prepoznaje samo u latinskim riječima »solidus« i »solidare«, nego i u pravnom izrazu staroga Rima »in solido«, čime se izražavala obveza jednoga jamca da na sebe preuzme odgovornost za cjelinu duga. Na tomu se onda temelji i francuska riječ »solidaire« preko koje je »solidarnost« ušla u suvremenu uporabu. U drugom dijelu rada istražujući metaetičko utemeljenje solidarnosti i njezine konstitutivne pretpostavke, autor te temelje prepoznaje u društvenoj ontologiji, s time da ukazuje kako jedna žila polazi od individualističke antropologije – s interesom kao motivacijom – što se najčešće usvaja u sociologiji, a druga od personalističke antropologije – s ljubavlju kao motivacijom – što usvaja katolička teologija. Katolička teologija usto ovo utemeljenje pronalazi na poseban način u Božjoj samoprijegornoj ljubavi koja obvezuje i Kristove učenike. O ovom utemeljenju onda ovisi i specifični sadržaj »solidarnosti« kao pojma i kao vrednote, o čemu autor govori u trećem dijelu rada gdje donosi, uspoređuje i tumači i razne definicije koje se u tom pogledu koriste, s posebnim naglaskom na definiciji Ivana Pavla II. iznesenoj u enciklici *Sollicitudo rei socialis*. No sam autor na kraju, kao sintezu svega do tada rečenoga, predlaže svoju vlastitu definiciju, koja glasi: »Solidarnost je trajna i čvrsta unutrašnja opcija za drugoga u nevolji, popraćena takvom vanjskom pomoći i podrškom da, od onoga tko ih pruža, iziskuju određeni rizik.« Rad zaokružuje četvrti dio u kojem je riječ o obujmu pojma solidarnosti i o njezinoj tipologiji.

Ključne riječi: društvo, osoba, solidarnost, solidarizam, uzajamnost, odgovornost, interes, ljubav.

Ako postoji neka riječ i neki pojam na koje će od prve asociirati i sam spomen socijalnoga nauka Crkve, onda je to jamačno riječ solidarnost. I s pravom, jer solidarnost je doista jedno od osnovnih načela socijalnoga nauka Crkve, okosnica toga nauka kao teorije, i norma, tj. kriterij ispravnosti njezine primjene u praksi. Međutim, kako ova riječ ne potječe iz biblijsko-kršćanske tradicije i terminologi-

je, odnosno, kako se ona koristi »difuzno i inflatorno«,¹ socijalnom se nauku Crkve nameće potreba da taj pojam uvijek iznova određuje kako bi se moglo jasno znati što to Crkva pod solidarnošću misli, što zastupa i za što se zalaže.² Crkva je, naime, »solidarnost« prihvatila iz profane stvarnosti, ali u jednom sasvim određenom smislu koji je sama dalje teološki razrađivala i sadržajno obogaćivala. A kako je društvo stvarnost u trajnom razvoju i unutarnjem previranju, i taj rad Crkve na solidarnosti i oko solidarnosti – bilo da je riječ o radu na području teorije bilo pak na području društvene prakse – ne može biti drugo doli kontinuirani proces, ne samo dijakronijski, nego i sinkronijski.³ U tom kontekstu onda i ovaj rad nalazi svoje opravdanje.

1. Porijeklo riječi »solidarnost« i njezin izvorni smisao

Kao i svakoj drugoj riječi, poglavito onoj koja je povijesno i te kako relevantna, kao što je to slučaj s riječi solidarnost, možemo i moramo pristupiti i na dijakronijski i na sinkronijski način, tj. i etimološkom analizom i analizom smisla koji je ta riječ dobila u određenom povijesnom kontekstu. Taj povijesni kontekst je zapravo njezin »Sitz im Leben« u kojemu ona jedino smisljeno i funkcionira. Do traženoga se rezultata dolazi, međutim, tek na temelju komplementarnih rezultata tih dvoju analiza.

1.1. Latinski korijeni

Teško da se o porijeklu riječi solidarnost može reći išta nova, tj. nešto što bi u pogledu etimologije na nju bacilo neko novo svjetlo. Gotovo se svi autori slažu u konstataciji da je solidarnost, kao riječ, relativno mlada, iako su joj korijeni vrlo stari. Naime, za vrijeme Francuske revolucije po prvi se puta pojavljuje pridjev

¹ Usp. Alberto BONDOLFI, »Das lange Ringen der katholischen Soziallehre um den Begriff der Solidarität« u zborniku *1000 Jahre Katholische Soziallehre, Bilanz und Ausblick*, Kulturverlag, Thaur 1991., str. 91-102., ovdje 91.

² »Solidarität ist ein in den letzten Jahrzehnten sehr häufiges und in sehr unterschiedlichen Zusammenhängen gebrauchtes Wort geworden. Wir stoßen auf diesen Begriff in politischen Reden, Parteiprogrammen, in Gewerkschaftszirkeln, in philosophischen Abhandlungen und in Äußerungen religiöser Führer. Allein schon dieser vielseitige Gebrauch muß stutzig machen. Mit dem inflationären Gebrauch eines Wortes kann leicht der spezifische Inhalt verloren gehen. Viele gebrauchen das Wort selbstverständlich und meinen doch etwas anderes damit.« Paul M. ZULEHNER / H. DENZ / A. PELINKA / TÁLOS, *Solidarität, Option für die Modernisierungsverlierer*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien 1996., str. 51.

³ Izraze »dijakronijski« i »sinkronijski« koristim u smislu Saussurovoga strukturalizma. Usp. Ferdinand de SAUSSURE, *Tečaj opće lingvistike*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2000., str. 161.

solidaire, odnosno imenica *solidarité*, – kao izvedenica iz latinskoga *solidus* = sav, cio, potpun, odnosno *in solido* = u potpunosti – da bi odatle prešla u sve druge europske jezike, pa tako i u hrvatski jezik.⁴

Latinski jezik pozna pridjev *solidus* (*soldus*) = čvrst, gust; tvrd, valjan, postojan; prav, pouzdan; cio, čitav. Od toga je pridjeva onda nastao glagol *solidare* = učiniti gustim, čvrsto nabiti, čvrsto priljubiti i sl. No za našu temu je zanimljivija imenica srednjega roda, nastala iz toga korijena, tj. *solidum* = tvrdo; tvrda zemlja; cijelo, cijela svota. U potonjem je, naime, smislu ova imenica ušla u pravni život staroga Rima kad je jedan od jamaca, u slučaju da svi drugi zakažu ili umru, imao obvezu vraćanja duga, ne tek u određenom postotku, nego *in solido*, tj. u cjelokupnom iznosu. Taj, dakle, pravni institut, na temelju kojega je pojedinac na sebe preuzeo obvezu da će u određenim okolnostima na sebe preuzeti kompletnu isplatu zajma ili duga, tj. i onaj dio koji bi po sebi trebali isplatiti drugi jamci, temelj je one »svi za jednoga, jedan za sve«, što će se u novije vrijeme pojaviti kao tipična formula solidarnosti.⁵

Među autorima, dakle, vlada jednodušno uvjerenje da je ova, u korijenu latinska riječ, ušla u suvremeni kolokvijalni i znanstveni govor preko francuskoga iz vremena revolucije. No tko je bio onaj prvi koji je tu riječ upotrijebio u francuskom jeziku, o tome ne postoji jednodušnost. D. Lozina, primjerice, s tim u svezi piše: »Kao tvorac riječi solidarnost najčešće se spominje francuski teoretik Pierre Leroux, koji ga je prvi put spomenuo u svom djelu *L'Humanité socialiste* iz 1839. godine. (...) Mišljenje da je upravo Pierre Leroux otac izraza solidarnost može se susresti i u našoj pravnoj teoriji, ali i drugdje. Ipak treba naglasiti da neki autori smatraju kako je pojam solidarnosti nastao i nešto ranije.«⁶ No neovisno o tome tko je prvi upotrijebio samu riječ solidarnost, valja spomenuti da je, uz cijeli niz drugih teoretičara,⁷ posebne zasluge u radu na teoriji solidarnosti na francuskom govornom području stekao Emil Durkheim svojom glasovitom studijom *De la division du travail social* iz 1893. godine. Za socijalni nauk Crkve, međutim, nije toliko važno tko je od Francuza prvi upotrijebio ovu riječ koliko sama činjenica

⁴ Usporedi, primjerice: Bratoljub KLAJČ, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb 1966., str. 1147.

⁵ Opširnije o tome usp.: Paul M. ZULEHNER / H. DENZ / A. PELINKA / E. TÁLOS, *nav. dj.*, str. 53.

⁶ Duško LOZINA, »Neke napomene uz pojam solidarnosti«, u *Zborniku Pravnog fakulteta u Zagrebu* god. 37., br. 3-4., Zagreb 1987., str. 561-569., ovdje 562.

⁷ D. Lozina kaže da se u tom smislu spominju još: »... i August Comte, zatim Leon Bourgeois, Charles Renouvier, Charles Secretan, Alfred Fouillée, Charles Gide, Bouglé i mnogi drugi.« – Duško LOZINA, »Durkheimova teorija solidarnosti i njezina kritika«, u *Politička misao* 33 (1996) br. 4., str. 207-219., ovdje 208.

da se riječ solidarnost najprije pojavila upravo u Francuskoj i u sasvim određenim društvenim okolnostima, jer upravo su te okolnosti onaj čimbenik koji nam omogućuje da otkrijemo prvotni smisao, odnosno sadržaj te riječi i toga pojma i da pratimo njegov sinkronijski razvoj, uključujući i teološko područje.

1.2. Ulazak solidarnosti u teologiju

Ako je mjesto pojavka riječi i pojma solidarnost Francuska s prijelaza iz 18. u 19. stoljeće, zemlja njegova začetka i prvotne teološke razrade jest Njemačka. Naime, u potrazi za nekim srednjim načelom društvenoga ustroja između liberalnoga individualizma i socijalističkoga kolektivismu, jedna grupa njemačkih teologa, listom isusovaca, posegnula je za solidarnošću kako bi u njoj otkrila ono načelo društvenoga ustroja koje bi bilo najviše u skladu s kršćanskom moralkom, tj. s kršćanskom antropologijom. Ovo načelo solidarnosti, međutim, ne bi predstavljalo nekakvu sredinu, u smislu kompromisa između liberalizma i kolektivismu, već novi i originalni izraz odnosa između čovjeka i društva. »Načelo solidarnosti su – kaže J. Höffner – znanstveno razradili i utemeljili u prvom redu Heinrich Pesch, Gustav Gundlach i Oswald von Nell-Breuning. Ovi su učenjaci – jamačno s nakanom da individualizmu i socijalizmu suprotstave kratku i prikladnu parolu – svoj znanstveni sustav nazvali 'solidarizam' tako da bi *solidarizam* bio sinonim za 'kršćanski socijalni nauk'«. ⁸ *Solidarizam*, međutim, koji su zastupali spomenuti njemački teolozi, a koji ipak nije prihvaćen za sinonim socijalnoga nauka Crkve, kao što su se oni nadali, valja razlikovati od pravnoga *solidarizma* koji je na francuskom govornom području zastupao, primjerice, Leon Bourgeois.⁹ Razlog pak zbog kojega *solidarizam* nije od Crkve prihvaćen onako kako su to zamišljali njegovi tvorcii leži u činjenici što su oni doista radili na pronalaženju nekoga »trećega puta«¹⁰ između liberalizma i komunizma, vjerujući da su ga pronašli upravo u *solidarizmu*¹¹, dočim Crkva za svoj nauk ne drži da je ono neki »treći put«, pa onda

⁸ Joseph Kardinal HÖFFNER, *Christliche Gesellschaftslehre*, Butzon & Bercker, Kevelaer, 1997., str. 47-48.

⁹ Usp. Duško LOZINA, »Durkheimova teorija solidarnosti i njezina kritika«, *nav. izd.*, str. 208-210.

¹⁰ »Das Lehrgebäude oder Gesellschaftssystem, das systematisch alles, was über den Bau, die Ordnung und den Sinn der menschlichen Gesellschaft zu sagen ist, aus dem Solidaritätsprinzip ableitet, führt den Namen 'Solidarismus'. Die beiden bekanntesten anderen Gesellschaftssysteme, der Individualismus und der Kollektivismus, gehen *einseitig* entweder vom Einzelmenschen ('Individualismus') oder von der Gemeinschaft ('Kollektivismus') aus.« – Oswald von NELL-BREUNING, *Baugesetze der Gesellschaft, Solidarität und Subsidiarität*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1990., str. 44.

¹¹ Usp.: *Isto.*, str. 44-45.

ni solidarizam ne može biti njegov sinonim.¹² Međutim, ako se socijalni nauk Crkve i ne da poistovjetiti sa solidarizmom, solidarnost jest, uz načelo osobe, supsidijarnosti i općega dobra, jedno od njegovih osnovnih i konstitutivnih načela.

2. Utemeljenje solidarnosti i njezini konstitutivni preduvjeti

Svoje temeljno i polazišno značenje riječ solidarnost donosi iz svojih latinskih izvora, točnije iz spomenute pravne obveze prema kojoj je pojedini jamac bio dužan vratiti dug *in solido*, tj. u cjelini, a ne tek u eventualno određenom postotku. No odmah valja primijetiti da je ovako shvaćena solidarnost po sebi vrijednosno neutralna, tj. ona vrijedi podjednako za solidarnost u dobru kao i za solidarnost u zlu, za koju je najbolji primjer solidarnost mafijaških klanova i zločinačkih organizacija. No već u kolokvijalnom francuskom 19. stoljeća taj pojam poprima naglašeno pozitivan sadržaj. Tako, primjerice, i J. Hagel citira francuskoga državnika L. Bourgeoisa,¹³ koji kaže: »Riječ ‘solidarité’ – solidarnost – se po prvi puta pojavljuje pojedinačno u govoru naroda za vrijeme Francuske revolucije. Sadržajno se koristi u istom značenju kao i riječ ‘bratstvo’«¹⁴.

Razlog, međutim, zbog čega taj pojam ne susrećemo u starijoj teološkoj literaturi valja tražiti u činjenici što pojam solidarnosti velikim dijelom pokriva i ono područje koje potpada pod *agape*, tj. djelotvornu ljubav, zbog čega su autori solidarnost shvaćali kao sinonim za djelotvornu ljubav.¹⁵ No, ma koliko bila istina da se solidarnost u kršćanskoj interpretaciji nikako ne može odijeliti od ljubavi, ona

¹² »Socijalni nauk Crkve nije neki ‘treći put’ između liberalističkog kapitalizma i marksističkog kolektizma, a ni neka moguća alternativa za neka druga rješenja koja nisu tako oprečna: on je jednostavno zasebna kategorija« – SRS, 41.

¹³ »On a semblé d’abord le prendre comme une simple variante du troisième terme de la devise républicaine: fraternité. Il s’y substitue de plus en plus.« – Léon BOURGEOIS, *Solidarité*, 11. izd., Paris 1926., str. 2.

¹⁴ Joachim HAGEL, *Solidarität und Subsidiarität-Prinzipien einer theologischen Ethik?*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien 1999., str. 95.

¹⁵ Time se jamačno tumači zbog čega neki leksikoni i teološki rječnici nemaju odrednice »solidarnost« – primjerice: *Lexikon der christlichen Moral*, (herausgegeben von Univ. Prof. Dr. Karl Hörmann) Tyrolia-Verlag Innsbruck-Wien-München 1976.; *Dizionario di sociologia* (a cura di Franco Demarchi e Aldo Ellena), edizioni paoline 1976.; *Handbuch theologischer Grundbegriffe* (herausgegeben von Heinrich Fries), Kösel Verlag, München 1963.; K. RAHNER – H. VORGLIMLER, *Teološki rječnik*, Đakovo 1992.; *Suvremena katolička enciklopedija* (ur. Michael Glazier i Monika K. Hellwig), Laus, Split 1998.; Dr. o. Jeronim ŠETKA, *Hrvatska kršćanska terminologija*, II. izd., Split 1976. – dok ih drugi imaju – primjerice: *Praktisches Lexikon der Spiritualität*, (herausgegeben von Christian Schütz), Herder, Freiburg-Basel-Wien 1988.; *Opći religijski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2002.; *Lexikon für Theologie und Kirche II- Aufl., IX. Band*, (herausgegeben von Josef Höfer, Rom, und Karl Rahner, München, 1964., dok neki, donose doduše odrednicu »solidarnost«, ali o njoj ne iznose ni riječi već odmah upućuju na odrednicu »ljubav«, kao što je to slučaj u *Dizionario di teologia morale*, editrice Studium-Roma 1961., III. ed.

ipak nije njezin sinonim. Ljubav je, naime, krepost, i kao takva spada u područje ljudske slobode, ljudskoga izbora i opredjeljenja, dočim i kršćanski autori solidarnost ne temelje samo na slobodnoj volji i izboru, nego u *društvenoj ontologiji*, tj. na načelu osobe koja je relacijski otvorena i za ljubav, ali i ne samo za ljubav, već i za osobni interes. Kad taj osobni interes odnese prevagu nad ljubavlju, tada govorimo o individualizmu i egoizmu. Suvremena interpretacija solidarnosti ovisi upravo o tome uzima li se za njezin temelj personalizam, što je slučaj kod većine kršćanskih autora, ili pak individualizam, čemu su skloni zastupnici mehanicizma i materijalizma.

2.1. Individualističko utemeljenje solidarnosti – interes

U filozofiju je ovu riječ prvi uveo francuski filozof i socijalist Pierre Leroux¹⁶, a u sociologiju August Comte i E. Durkheim. Svi oni, međutim, sukladno duhu vremena, polaze u svojim promišljanjima od uvjerenja da je društvo nešto poput stroja, odnosno organizma, pri čemu ljudski individuum dobiva ulogu osnovnoga elementa koji pokreću njegove potrebe i nagoni. U potrazi za udovoljavanjem tim nagonima i tim potrebama čovjek je, iz vlastita interesa, upućen, štoviše primoran, na solidarno povezivanje s drugim ljudima. Međutim, E. Durkheim riječju »solidarnost« nastoji ići korak dalje, tj. u nastojanju da u okviru svoje deskriptivne etike izrazi određenu moralnu povezanost među ljudima, on razlikuje »mehaničku« od »organske« solidarnosti kao njezina dva idealna tipa kojima korespondiraju i dva oblika društva, što uvelike podsjeća na teoriju Ferdinanda Tönniesia o razlici između »zajednice« i »društva«.¹⁷ Mehanička bi solidarnost izvirala iz kolektivne svijesti arhaičkih društava, tj. iz kolektivne svijesti malih, preglednih socijalnih grupa unutar kojih se provodi zajednički život koji ne jamči individualnost pojedinoga pripadnika, a organska bi solidarnost bila ona koja se u konačnici temelji na poštivanju dostojanstva ljudske osobe i ljudske individualnosti.¹⁸ Za ovu organsku solidarnost, dakako, traži se dugotrajan odgojni i obrazovni proces, što omogućuju tek visokorazvijena društva moderne u kojima je na snazi suptilna podjela rada. Na tim će osnovama zatim francuski politolog Charles Gide¹⁹ i političar Léon Bo-

¹⁶ Pierre LEROUX, *De l'humanité, de son principe et son avenir, où se trouve exposée la vraie définition de la religion, et où l'on explique le sens, la suite et l'enchaînement de Mosaisme et du Christianisme*, 2 sv. Paris 1840.

¹⁷ Ferdinand TÖNNIES, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 2. unv. Aufl. der Neuausgabe (1979), Darmstadt 1988.

¹⁸ Usp.: Emil DURKHEIM, *Frühe Schriften zur Begründung der Sozialwissenschaften* (herausgegeben von L. Heisterberg), Darmstadt Neuwied 1981., i *Über soziale Arbeitsteilung, Studie über die Organisation höherer Gesellschaften*, 2. Aufl., Frankfurt 1988.

¹⁹ Charles GIDE, »L'idée de la solidarité en tant que programme économique«, u: *Revue internationale de sociologie* 1 (1893), 385-400.

urgeois – uvodeći razliku između solidarnosti kao sociološke kategorije, tj. »solidarité-fait«, i solidarnosti kao etičke kategorije, tj. »solidarité-devoir«, usmjeriti poimanje solidarnosti prema etici i moralu. Naslućujemo da ovoj »mehaničkoj solidarnosti« odgovara zapravo nešto kao društveni determinizam, dočim ona »organska« ulazi u područje ljudske slobode, ali motivacija njezinoga korištenja, tj. individualni interes ili nesebična ljubav, s tom slobodom nije zadan.

Varijacije individualističkoga utemeljenja solidarnosti susrećemo i kod raznih katoličkih autora. Tako, primjerice autori K. O. Hondrich i C. Koch-Arzberger, odbacujući egoizam koji solidarnost doista razara, drže ipak da je individualizam zapravo »sloboda izbora vlastitoga oblika života«²⁰ i da se, kao takav pokazuje prikladnom osnovicom izgradnje solidarnosti u suvremenom društvu. To prije što se, kako kažu, primjećuje da su se pojavni oblici altruizma promijenili, da su postali nekako trješniji: žrtvovanje, trajna skrb i sl. ustuknuli su pred novim, nepatetičnim mentalitetom pomoći od slučaja do slučaja i pred jednako tako punktualno usmjerenim političkim ciljevima, odnosno pred aktivnostima građanske inicijative i novih socijalnih pokreta.²¹ Usvajajući doslovce koncepciju solidarnosti utemeljenu na individualnom i kolektivnom interesu, i primjenjujući je na fenomen međunarodne pomoći zemljama u razvoju, ovi autori kažu: »Pomoć u razvoju, kao što pokazuje studija, više se zagovara na temelju karitativnih promišljanja nego zbog vlastite gospodarske koristi. Jedva da se ova pomoć može promatrati kao izraz solidarnosti u strogom smislu riječi. Solidarnost pretpostavlja osjećaj istoga socijalnog položaja ili u najmanju ruku jednako usmjerene interese onoga tko daje i onoga tko prima«, a u konkretnoj pomoći zemljama u razvoju to nije slučaj.²² U tom je smjeru razmišljao i N. Monzel, svojedobni profesor kršćanskoga socijalnog nauka i opće religijske sociologije u Bonnu i Münchenu. On, naime, razlikuje nadnaravno-religiozni od filozofski utemeljenog solidarizma na području zemaljskoga društvenoga života. Ljubav prema Bogu i bližnjemu, sukladno tom razlikovanju, može biti temelj vrhunaravno-religiozne, a ne profane solidarnosti.²³ I Guido Gatti, razmišljajući o odnosu između solidarnosti i tržišta, tvrdi čak da je solidarnost »egoismo razionale«, što će reći da biti s nekim solidaran ne znači nužno odreći se svoga osobnoga interesa.²⁴

²⁰ Usp.: Karl Otto HONDRICH / Claudia KOCH-ARZBERGER, *Solidarität in der modernen Gesellschaft*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1994., str., str. 24.

²¹ *Isto*, str. 25.

²² *Isto*, str. 90.

²³ Usp.: Joachim HAGEL, *nav. dj.*, str. 104.

²⁴ »Essere solidali con qualcuno, quindi, non significa necessariamente rinunciare al proprio tornaconto personale, in nome di un altruismo, che non abbia altri incentivi che quelli della propria perfezione morale e del premio riservato alla virtù, posto che la persona ritenga ve ne sia uno.

2.2. Personalističko utemeljenje solidarnosti – ljubav

Vežu između katoličkoga socijalnog nauka i njezinoga metaetičkog utemeljenja u personalističku antropologiju možda je najkraće formulirao Reinhard Marx: »Solidarnost... želi iskazati nešto o stvarnoj i nerastavljivoj ljudskoj međusobnoj upućenosti u društvenom životu, i to na temelju njihove personalnosti, hoće, dakle, nešto izreći o ljudskom biću. Ovdje se onda mora uključiti i usmjerenost na opće dobro, jer bez ovakvoga usmjerenja ne mogu ljudski čini i posljedice tih čina biti normativno usmjerene... Iz indikativa solidarnosti dane u bitku mora se razviti imperativ solidarnoga djelovanja u etičkim orijentacionim okvirima.«²⁵

I individualističko i personalističko utemeljenje solidarnosti polazi od društvene ontologije, tj. od socijalne antropologije iz koje onda, svako na svoj način, deducira solidarnost kao *načelo bitka*, iz kojega proizlazi solidarnost kao *etičko načelo* a iz njega onda solidarnost kao *pravno načelo*. No, dok su zastupnici individualizma svoja razmišljanja usmjerili prema *interesu*, kao osnovnom temelju solidarnoga djelovanja, personalisti su krenuli prema *ljubavi*. Skretnice je u tom smislu prvi postavio već spomenuti isusovački trio: Heinrich Pesch, Gustav Gundlach i Oswald von Nell-Breuning, koji su solidarnost koncipirali kao naravno, polazišno načelo društvenoga života (*Das Solidaritätsprinzip als Seinsprinzip*). Istina, sadržajno se solidarnost uvijek svodila na onu »Svi za jednoga, jedan za sve!« – na takvu je solidarnost mislio uostalom i K. Marx kad je 1848. završio svoj *Manifest komunističke partije* uzvikom: »Proleterci svih zemalja, ujedinite se!«²⁶ – međutim, to proletersko ujedinjavanje – do kojega nikada nije ni došlo! – trebalo je uslijediti na temelju grupnoga radničkog interesa, a ne na temelju

La solidarietà esistente tra i membri di un gruppo, quali che siano le dimensioni, la struttura, le finalità e il collante di questo gruppo, può essere sufficientemente motivata anche solo da valutazioni interessate, e risolversi perciò in una forma di egoismo razionale.

Ciò si verifica ogni volta che i vantaggi, acquisiti dal gruppo in forza della collaborazione solidale dei suoi membri, si riversino alla fine, se pure più o meno equatamente divisi, su tutti i membri del gruppo stesso.« – Guido GATTI, *Solidarietà o mercato?*, Società editrice internazionale, Torino 1995., str. 31.

²⁵ Reinhard MARX, *Ist Kirche anders? Möglichkeiten und Grenzen einer soziologischen Betrachtungsweise*, Paderborn 1990., str. 420.

²⁶ MEW, 4, 493. Alberto Bondolfi, ovom Marksovom poimanju solidarnosti, pridaje, barem se tako čini, ipak previše subjektivne slobode, za razliku od »lenjinističke skolastike« koja da je pokazivala »mehaničke tragove«. Zapravo, ni izvorni marksizam nije bio lišen historijskoga determinizma, što će reći da lenjinistički mehanizam, nije bio bez ikakva temelja u izvornom marksizmu. – Vidi: Alberto BONDOLFI, *nav. dj.*, str. 91-104. Ne smijemo zaboraviti da je Marx govorio o »željeznim zakonima« povijesnoga razvoja i da se društvo upravo sukladno njima razvija, neovisno o tome što koji pojedinac pa i cijele grupe, slojevi i klase subjektivno mislili ili htjeli. Naime, sukladno Marksu povijesni subjekti djeluju onako kako su oni zakonima dijalektičkoga materijalizma primorani da djeluju. Usp.: bilj. 30.

njihove međusobne ljubavi. I tvorci katoličkoga solidarizma prihvaćaju parolu »svi za jednoga, jedan za sve!«, ali tu maksimu ne temelje na interesu, nego na moralnoj odgovornosti koja proizlazi iz specifičnoga odnosa čovjeka kao osobe prema društvu. »Tako su u zajednici svi i svaki pojedinačno odgovorni za dobro zajednice i za to moraju jamčiti.«, kaže O. v. Nell-Breuning.²⁷ »S druge strane pak odgovara zajednica za svakoga pojedinca. Tek ova obostrana upućenost i odgovornost čini solidarnost savršenom.«²⁸ Stoga O. v. Nell-Breuning načelo solidarnosti prevodi na njemački kao *Grundgesetz der gegenseitigen Verantwortung*, što će reći onda i da je solidarnost za njega zapravo *gegenseitige Verantwortung*, tj. međusobna odgovornost.

Ova odgovornost proizlazi iz apriorne odgovornosti za opće dobro, no mora se priznati da je i isključivo klasno-antagonistička solidarnost K. Marxa imala na neki način pred očima opće dobro, barem u onom smislu u kojem se tvrdilo da radnička klasa svojim revolucionarnim zahvatom spašava istodobno i sebe i klasu na vlasti.²⁹ Međutim, za razliku od marksističke solidarnosti i njihove vizije općega dobra – koji se u krajnjoj liniji ipak svode na određenu socijalnu mehaniku čiji je smijer kretanja i učinak deterministički unaprijed zadan i zajamčen, neovisno o slobodnom izboru pojedinca³⁰ – tvorci solidarizma polaze od kršćanskoga personalizma, tj. od relacijske naravi ljudske osobe u kojoj sloboda i slobodni izbor igraju bitnu ulogu.³¹ A taj izbor je uvijek određen ljubavlju, poglavito kad se solidarnost ne pojavljuje samo kao *načelo bitka*, nego i kao *etičko načelo*. Stoga i J. Hagel drži da je solidarnost kao etičko načelo identično s kršćanskom zapovjedi

²⁷ O. v. NELL-BREUNING, *nav. dj.*, str. 16.

²⁸ *Isto*, str. 17.

²⁹ O paralelama između marksizma i kršćanske soteriologije, odnosno eshatologije, usp.: Andrija KREŠIĆ, *Kraljevstvo Božje i komunizam*, IMPR, Beograd 1975., str. 47-59.

³⁰ »Još jednu riječ da bi se izbjegli nesporazumi. Kapitalistu i zemljoposjednika ne slikam ni najmanje u ružičastoj svjetlosti. Ali ovdje se radi o ličnostima samo ukoliko su one oličenje ekonomskih kategorija, nositelji određenih klasnih odnosa i interesa. Moje stajalište, koje shvaća razvijanje ekonomske društvene formacije kao prirodno-historijski proces, može manje nego ikoje drugo baciti na pojedinca odgovornost za prilike čija je on socijalna tvorevina, ma koliko se on subjektivno možda uzdizao iznad njih.« – MEW 23, 16. An und für sich handelt es sich nicht um den höheren oder niedrigeren Entwicklungsgrad der gesellschaftlichen Antagonismen, welche aus den Naturgesetzen der kapitalistischen Produktion entspringen. Es handelt sich um diese Gesetze selbst, um diese mit eherner Notwendigkeit wirkenden und sich durchsetzenden Tendenzen. Da industriell entwickelte Land zeigt dem minder entwickelten nur das Bild der eigenen Zukunft.« – MEW 23, 12.

³¹ »Zu diesen Prinzipien = Grundsätzen, die sich unmittelbar aus dem Sein der Dinge, hier aus Natur oder Wesen des Menschen, ergeben, zählt, wie oben dargetan, das Solidaritätsprinzip. Aus ihm leitet sich eine Fülle von weiteren Grundsätzen als Folgerungen ab. Prinzipien, die konstituierend in das Sein der Dinge eingehen, nennt man *ontologische* Prinzipien; zum Unterschied davon nennt man Prinzipien im Sinne von Grundsätzen *logische* Prinzipien. Demnach zählt das Solidaritätsprinzip zu den logischen Seinsprinzipien.« – O. v. NELL-BREUNING, *nav. dj.* str. 29.

ljubavi prema bližnjemu.³² Slično zastupa i V. Zsifkovits: »Riječ je, dakle, o razboritoj solidarnosti koja se obazire na vlastite interese, ali ih i nadilazi, upravo o solidarnosti iz ljubavi prema Bogu i bližnjemu.«³³

2.3. Konstitutivni preduvjeti solidarnosti

Budući da je solidarnost »skroz naskroz moderni način socijalnoga povezivanja ukoliko počiva na *slobodnoj* odluci pojedinca«,³⁴ da bi do nje došlo traže se i određeni konstitutivni preduvjeti. Ti bi konstitutivni preduvjeti solidarnosti, bili prema nekim autorima sljedeći:

1. *Naravna sličnost*. Ova sličnost postaje preduvjetom solidarnosti samo u onom slučaju kad naravne razlike (primjerice boja kože i sl.) postaju temeljem socijalnoga konflikta. Tada one postaju i temeljem solidarnosti.
2. *Zajednička uvjerenja i vrednote*. Ovdje se ne misli samo na one kolektivne vrednote, vrednote okrenute prošlosti, koje je Durkheim svrstao u mehaničku solidarnost, nego i one suvremene, one u potpunosti okrenute budućnosti kao što su to ljudska prava, jednakopravnost spolova, demokratske slobode i sl.
3. *Ovisnost koja proizlazi iz podjele rada*. Podjela rada dovodi do razdvajanja interesa i do grupiranja onih čiji se interesi pritom podudaraju. No puka činjenica da postoje zajednički interesi po sebi još ne dovodi do solidarnosti, nego tek onda kad se to zajedništvo interesa spoznajno shvati i emocionalno prihvati.
4. *Interakcijska učestalost i socijalna blizina*. Solidarnost se može utemeljiti već na pukoj činjenici da je netko susjed kojega se danomice susreće, odnosno da je suputnik i sl.
5. *Pravednost*. Dojam da tereti i obveze nisu pravedno raspodijeljeni, odnosno dojam da jedni iskorištavaju solidarnost drugih, takva nepravda potkopava i samu solidarnost.
6. *Spontanost i organizacija*. Za solidarno djelovanje je mnogo prikladniji organizirani nastup od onoga pojedinačnoga, sporadičnoga i spontanoga. No ovdje postoji i opasnost da se solidarnost u potpunosti institucionalizira i da izgubi karakter slobode. O tome što i kako djelovati da do toga ne dođe, danas se vode široke rasprave.

³² »Was auch sonst immer unter dem Solidaritätsprinzip als Moralprinzip in der vielfältigen Literatur zum Thema Solidarität vielleicht verstanden werden mag, gehen wir in dieser Arbeit davon aus, daß es identisch ist mit dem Gebot der Nächstenliebe. – Joachim HAGEL, *nav. dj.*, str. 25.

³³ Valentin ZSIFKOVITS, »Grundprinzipien der katholischen Soziallehre« u *Theologisch-praktische Quartalschrift* 138 (1990) 16-25., ovdje 19

³⁴ Karl Otto HONDRICH / Claudia KOCH-ARZBERGER, *nav. dj.*, str. 16.

7. *Zajednička opasnost i vanjski neprijatelj.* Ova zajednička opasnost može biti podjednako od strane ljudskoga faktora, prirodnih nepogoda ili elementarnata društvenoga i političkoga sustava.³⁵

Iako su ovi konstitutivni preduvjeti solidarnosti po sebi vrijednosno neutralni, što znači da omogućavaju solidarno djelovanje unutar neke grupe koja sama po sebi i ne mora biti solidarno usmjerena prema drugim elementima društva – što Zulehner ne priznaje za solidarnost!³⁶ – oni su ipak na djelu kod svakoga solidarnog djelovanja. Možemo se složiti s tvrdnjom da solidarnost pretpostavlja druge ustrojbene mehanizme društva, kao što su to, primjerice, tržište, društvena vlast i moć i ljubav, ali ovi sami, bez solidarnosti, ne mogu riješiti sve integracijske probleme suvremenoga društva.³⁷

3. Sadržaj solidarnosti i njezine definicije

U dokumentu Katoličke i Evangeličke Crkve Njemačke iz 1997., *Für eine Zukunft in Solidarität und Gerechtigkeit*, stoji zapisano: »Pojam solidarnosti se u svakodnevnom govoru kao i u političkom govoru primjenjuje višeznačno tako da ga nije jednostavno točno odrediti i čuvati od moguće zloporabe. Solidarnost najprije označava činjenicu ljudske povezanosti i međuljudskoga sudbinskog zajedništva. Ako ljudi na temelju onoga što im je zajedničko, slično ili pak na temelju međusobnih ovisnosti otkriju da oni, usprkos mnogostrukih razlika tvore ipak jedno 'mi', iz ove činjenice može nastati impuls solidarnoga djelovanja.«³⁸ Opća upotreba riječi solidarnost svjedoči da ona označava osjećaj međusobnog zajedništva ljudi, u najširem smislu, iz kojega onda proizlaze i određene obveze. A obveza bi se po prilici sastojala u tome da se, ovisno o potrebi, za drugoga zauzme: protestom, štrajkom, novčanom pomoću, odricanjem od vlastitih zahtjeva i sl. No kako se na isti ili sličan način djelomice manifestiraju i lojalnost, odnosno socijalna ljubav ili neke druge društvene vrline, u znanosti ne prestaje potraga za onom definicijom solidarnosti koja bi na najbolji mogući način iznijela na vidjelo njezinu tipičnu specifičnost.³⁹ To

³⁵ Usp.: *Isto*, str. 18-20.

³⁶ »So sagen manche Solidarität, meinen aber *Gruppenzusammenhalt*. Die Gruppe, die nach innen 'solidarisch' ist, kann nach draußen durchaus sehr unsolidarisch sein. Besser wäre es hier, von Gruppenkohäsion, Gruppenzentriertheit zu sprechen statt von Solidarität.« – Paul M. ZULEHNER / H. DENZ / A. PELINKA / E. TÁLOS, *nav. dj.*, str. 51.

³⁷ Usp.: Karl Otto HONDRICH / Claudia KOCH-ARZBERGER, *nav. dj.*, str. 27.

³⁸ Marianne HEIMBACH-STEINS / Andreas LIENKAMP (herausgegeben) *Für eine Zukunft in Solidarität und Gerechtigkeit*, Bernward bei Don Bosco, München 1997., str. 142.

³⁹ Tako, primjerice, D. Lozina luči pojam solidarnosti od njemu sličnih pojmova, kao što su: altruizam, karitas, milosrđe i sl. – Usp. Duško LOZINA, »Neke napomene uz pojam solidarnosti«, u *ZBORNIKU PFZ 37* (1987.) br. 3-4., str. 561-570., ovdje 587-588.

više što je, kako smo već spomenuli, ona u svojim počecima bila poimana kao sinonim za bratstvo. Dakako, ako bismo tu riječ upotrebljavali u najširem smislu riječi, onda bi neko dodatno njezino određenje bilo suvišno, no kako znanost radi s točno određenim terminima, a riječ se solidarnost upotrebljava višeznačno, potrebno je da se ona, barem za potrebe katoličke teologije, što je moguće jasnije razgraniči u odnosu prema sebi sličnim pojmovima. Čini se da je u tom je pogledu bio najuspješniji P. M. Zulehner, koji je solidarnost razlučio od pukoga *grupnoga zajedništva* (*Gruppenzusammenhalt*), što bi donekle odgovaralo Durkheimovoj »mehaničkoj solidarnosti«; od *grupnoga konformiteta* (*Gruppenkonformität*); gdje se primarno kalkulira o dobitku i gubitku, i od puke *sućuti* (*Mitleid*), budući da bit solidarnosti, iako ima veze s empatijom i sućuti, ipak ne leži u osjećaju, nego u voljnoj odluci.⁴⁰

3.1. Sociološko određenje pojma solidarnosti

Sociološki pristup solidarnosti uglavnom polazi od njezinoga individualističkoga utemeljenja, što će reći da se u njoj u prvom redu razabire obostrani interes – interes između pojedinca i društva, između jedne društvene grupe i društvene cjeline, odnosno između jednoga naroda i svjetske zajednice – u razrješavanju obostranih potreba. Ako se za jasnije određivanje ovoga pojma poslužimo svrstavanjem definicija solidarnosti u tri skupine, kako to čini i D. Lozina,⁴¹ onda bi se naše sociološko određenje pojma solidarnosti poklapalo s onim koje se u toj podjeli navodi kao »psihološko-teleološke definicije«. Budući, naime, da »... psihološko-teleološke definicije solidarnosti polaze od činjenice da solidarnost predstavlja prije svega osjećaj ili 'koheziju' koji drže na okupu pripadnike određene zajednice te da je to presumpcija za realizaciju određenih ciljeva, interesa ili vrijednosti«⁴², ove se definicije mogu smatrati za *genus* u odnosu prema kojemu su sve ostale sociološke definicije zapravo *species*. Utoliko prije što druge dvije skupine, tj. »etičko-teleološke« i »normativno-sociološke« tvore *species* i kod onih definicije koje polaze od personalističkoga utemeljenja, a koje usvaja katolička teologija. Neke tipično sociološke definicije su, primjerice:

– »Društvena solidarnost – osjećaj što veže pripadnike neke društvene grupe da su svi oni povezani u dobru i u zlu i da je sloboda pojedinca ograničena interesima grupne cjeline za ostvarenje kojih se svi moraju skupno zalagati.«⁴³

⁴⁰ Usp. Paul M. ZULEHNER / H. DENZ / A. PELINKA / E. TÁLOS, *nav. dj.*, str. 51-52.

⁴¹ Te tri skupine su: a) psihološko-teleološka, b) etičko-teleološka i c) normativno-sociološka. – Usp. Duško LOZINA, *Neke napomene uz pojam solidarnosti*, nav. izd., str. 565.

⁴² *Isto*, str. 565.

⁴³ BOSANAC-MANDIĆ-PETKOVIĆ, *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb 1977., str. 126.

- »Solidarnost je takav društveni odnos u ograničenoj skupini ljudi gdje se normativno i u pravilu uspješno postavlja zahtjev da pojedinac svoje osobne interese pod određenim uvjetima podredi interesima drugih, a u isti mu se mah stavlja u izgled da će drugi pod određenim uvjetima svoje interese podrediti njegovim.«⁴⁴
- »Solidarnost se pokazuje u povezanosti s aktualnim društvenim fenomenima, s fundamentalnim jedinstvom i međuovisnošću koja međusobno povezuje ljude i narode, u dobru i u zlu, u napretku i u katastrofama koje su prouzročili ljudi.«⁴⁵
- »Solidarnost je u prvom redu realni lanac povijesne recipročne uvjetovanosti koji svakoga pojedinog čovjeka čini ocem i sinom svakoga drugoga čovjeka, bićem obilježenim i nastalim zaslugom svih drugih ljudi u prošlosti, te na svoj način aktivnim središtem nepovratnih utjecaja.«⁴⁶

Ove i slične definicije ukazuju da je kod sociološkog pristupa solidarnosti riječ prvenstveno o njezinu individualističkom i utilitarističkom utemeljenju u kojem su u fokusu promatranja interesni odnosi unutar društva i društvenih grupa. Kod teološkog definiranja solidarnosti to, međutim, nije slučaj, premda ima teologa koji su skloni sociološkom pristupu. Naime, iako i teološka znanost, kao što je već spomenuto, prepoznaje u solidarnosti trostruko načelo (*esencijalno, etičko i pravno*), zbog svojega personalističkog polazišta, ona solidarnost promatra integralno. Zbog toga se u teološkim definicijama solidarnosti uvijek prisutna sva tri načela, ali tako da dominira solidarnost kao etičko načelo.⁴⁷

⁴⁴ Eugen PUSIĆ, »Razvedenost i pravednost«, *Encyklopedia moderna*, Zagreb 1974., str. 130. Skrećemo pozornost da je u ovoj Pusićevoj definiciji solidarnost reducirana na »ograničenu skupinu ljudi«, što valja imati na umu kad je riječ o obujmu solidarnosti, posebice iz katoličke perspektive.

⁴⁵ »La solidarietà è presentata in connessione ai fenomeni sociali attuali, alla fondamentale unità e interdipendenza, che lega tra loro gli uomini e i popoli, nel bene e nel male, nel progresso e nelle catastrofi, operati dall'uomo. La cultura, la politica, l'economia, la religione, attraverso i grandi mezzi di trasporto e della comunicazione sociale, ne sono gli artefici.« – Giobbe GAZZONI, *Morale sociale*, PIEMME, 1991., str. 51.

⁴⁶ Guido GATTI, *nav. dj.*, str. 30.

⁴⁷ Međusobni odnos tih triju načela solidarnosti O. v. Nell-Breuning ovako tumači: »Wohl kann die Liebe das Auge hellstichtig machen für das, was die rechte Ordnung, die rechte Verhaltensweise ist. Aber auch das hellstichtigste Auge kann nur das sehen, was da ist. Erst muß das Recht *bestimmt* haben, erst dann kann die Liebe es sehen und zu seiner Befolgung drängen.« – O. v. NELL-BREUNING, *nav. dj.* str. 51.

3.2. Teološko određenje pojma solidarnosti

Ovu naglašenost etičkoga načela u teološkim definicijama solidarnosti prepoznajemo u isticanju *odgovornosti*, *zauzimanja za opće dobro*, odnosno u isticanju *međusobne povezanosti* koja ovo dvoje uključuje.⁴⁸ Tako, primjerice, kao što smo već vidjeli, O. v. Nell-Breuning solidarnost definira kao *obostranu odgovornost*. Ovakvu definiciju gotovo u potpunosti prihvaća i J. Höffner kad kaže da se načelo solidarnosti: »... temelji istodobno u osobnosti i u društvenosti čovjekovoj te označava međusobnu povezanost i odgovornost.«⁴⁹ Höffner je očito držao potrebnim prvotnoj odgovornosti pridodati još i *povezanost*, riječ koju će kasnije A. Rauscher staviti na neki način u prvi plan. Solidarnost je za njega, naime »međusobna povezanost mnogih, odnosno svih ljudi, i to tako da su oni jedni na druge međusobno upućeni te svoje ciljeve mogu ostvariti jedino u zajedničkom djelovanju.«⁵⁰ No, kako u ovakvim formulacijama o »međusobnoj povezanosti« i »zajedničkom djelovanju« na temelju uočenih zajedničkih interesa ne dolazi u potpunosti do izražaja sva specifičnost solidarnosti, recimo stvarna različitost u mnogim stvarima koju solidarnost jednostavno nadilazi i ne ukida, neki autori predlažu da se solidarnost definira kao *povezanost među ljudima usprkos razlikama*.⁵¹ P. M. Zulehner pak donosi svoju tezu koja glasi: »Solidarnost je sposobnost (kompetencija) nekoga čovjeka da se javno zauzme za opće dobro i unutar njega za pravedniju raspodjelu životnih mogućnosti (kao što su naseljivi svijet, hrana, stanovanje, stvaranje obitelji, slobodni odgoj, izobrazba, rad, zajedničko javno obavljanje vjerskih obreda).«⁵² Na ovom je tragu onda i definicija što ju donosi Ivan Pavao II. u enciklici *Sollicitudo rei socialis* prema kojoj je solidarnost »... čvrsta i postojana odlučnost zauzeti se za opće dobro, to jest za dobro svih i svakoga, jer svi smo mi uistinu za sve odgovorni.« Da bi se u potpunosti shvatilo ovaj izričaj, valja ga iznijeti i u nešto širem kontekstu. Naime, govoreći u toj enciklici o činjenici uzajamnosti, kao sustavu koji određuje odnose u suvremenom svijetu sa svim njegovim ekonomskim, kulturnim, političkim i vjerskim komponentama, koju činjenicu valja uzeti kao moralnu kategoriju, Papa kaže: »Ako se uzajamnost shvati u tom smislu, onda je *solidarnost* jedini odgovor na nju – i to solidarnost kao moralno i socijalno ponašanje, kao 'vrlina'. Ona nije, dakle, osjećaj neke neodređene sućuti, ili površnog ganuća zbog patnji tolikih ljudi, bliskih

⁴⁸ U ovom radu nije uzet u obzir onaj pristup teoriji i praksi solidarnosti kakve su bile prihvaćene od zastupnika teologije oslobođenja s jednostavnoga razloga što je taj pristup bio i suviše marksistički, a to znači nepersonalistički utemeljen.

⁴⁹ Joseph Kardinal HÖFFNER, *nav. dj.*, str. 47.

⁵⁰ Anton RAUSCHER, »Solidarität« u *Staatslexikon*, 7. Aufl., 4. Band, Freiburg, Basel, Wien 1988., str. 1191.

⁵¹ Usp., primjerice: Karl Otto HONDRICH / Claudia KOCH-ARZBERGER, *nav. dj.*, str. 13.

⁵² Paul M. ZULEHNER / H. DENZ / A. PELINKA / E. TÁLOS, *nav. dj.*, str. 54.

ili udaljenih. Naprotiv, to je *čvrsta i postojana odlučnost zauzeti se za opće dobro*, to jest za dobro svih i svakoga, jer svi smo mi uistinu za sve odgovorni. Ta se odlučnost temelji na čvrstom uvjerenju da su upravo pohlepa za dobiti i žeđ za vlašću, o čemu smo govorili, kočnice punog razvoja. Ta opredjeljenja i te 'strukture grijeha' mogu se – uz pomoć božanske milosti – pobijediti jedino *dijametralno oprečnim stavom*: zalaganjem za dobro bližnjega i spremnošću da, u evanđeoskom duhu, 'izgubimo sebe' radi drugoga, umjesto da ga iskorištavamo, te da 'mu služimo', umjesto da ga tlačimo radi vlastite koristi (usp. Mt 10, 40-42; 20, 25; Mk 10, 42-45; Lk 22, 25-27).⁵³ Ovakvim svojim stavom Ivan Pavao II. je u potpunosti na tragu učenja Drugoga vaticanskoga sabora izraženoga u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes*.⁵⁴

Uočavamo da je u ovoj definiciji Ivana Pavla II. utkano sve ono što su razni katolički autori nastojali istaknuti kroz svoje definicije. Papa, naime, ovdje govori o solidarnosti i kao odgovornosti, i kao uzajamnosti i kao odlučnom zauzimanju za opće dobro. Međutim, tek ovim unošenjem duha evanđeoskoga služenja, »gubljenja sebe« i sl. u pojam kršćanske solidarnosti, Ivan Pavao II. je solidarnost iz puke sociologije i etike ugradio ne samo u teologiju, nego i u duhovnost. Naime, ovim ukazivanjem na neophodnost evanđeoskoga »gubljenja sebe« u solidarnom djelovanju, Papa nije ukazao samo na duh solidarnosti, nego na solidarnost kao duhovnost i tako natuknuo njezine »specifično kršćanske« osobine. »U svjetlu vjere – piše Ivan Pavao II. – solidarnost teži da samu sebe nadiđe, da poprими *specifično kršćanske* razmjere posvemašnje dobrohotnosti, praštanja i pomirenja. Tada bližnji nije samo ljudsko biće sa svojim pravima, biće koje je u svojoj srži jednako svima drugima, već on postaje *živa slika* Boga Oca, otkupljena krvlju Isusa Krista i podvrgnuta trajnom djelovanju Duha Svetoga. Bližnjega treba ljubiti, pa kad je i neprijatelj, istom onom ljubavlju kojom ga ljubi Gospodin, i za njega treba biti spreman podnijeti i najveću žrtvu: 'Život položiti za braću'.⁵⁵ Na tom tragu onda ima pravo J. Tischner koji tvrdi da je »autentična solidarnost solidarnost savjesti« koja biva budna u odnosu prema onima koji na bilo koji način pate. »Na koga je usmjerena naša solidarnost? (...) U prvom redu je tu izudarani i njegov krik. Tada se budi savjest koja može ovaj krik čuti i razumjeti. Tek odatle izrasta zajednica.«⁵⁶

⁵³ Usp.: SRS 38.

⁵⁴ Usp.: GS 31 i 32.

⁵⁵ SRS 40.

⁵⁶ »Auf wen also richtet sich unsere Solidarität? Sie richtet sich vor allem auf die, die von anderen Menschen geschlagen wurden und die vermeidbares, willkürliches und unnötiges Leid ertragen müssen. Da schließt Solidarität für andere, für alle Leidenden nicht aus. Aber die Solidarität für die von Menschen Geschlagenen ist besonders lebendig, stark und spontan...« – Joseph TISCHNER, *Ethik der Solidarität*, Graz-Wien-Köln 1882., str. 19. Citirano prema: Alberto BONDOLFI, *nav. dj.*, str. 98-99.

Uočavamo, dakle, da se solidarnost u teološkoj literaturi, s obzirom na tri spomenuta načela, promatra integralno, s naglaskom na etičkom načelu, jer je ono u svakom pogledu u sredini: ono proizlazi iz načela bitka, a pravno načelo proizlazi iz njega. Utoliko ono integrira sva tri. Stoga i teološko definiranje solidarnosti odmah započinje s etičkom kategorijom *odgovornosti*, da bi se, daljnjim produblivanjem došlo do uvida kako je ta *odgovornost* ne samo recipročna, nego da u sebi uključuje postojanje razlika unutar društvenoga polja solidarnoga djelovanja, da se stoga solidarnost sve više svodi na solidarnost s onima koji pate, ali ne na način puke sućuti, nego konkretnim i odlučnim zauzimanjem za promjenu stanja na bolje, jer samo je takva promjena integralni dio općega dobra. I na posljetku, budući da ovakvo zalaganje za slabije i ugrožene ne može biti mišljeno i provedeno mimo i izvan biblijske kategorije »gubljenja sebe«, lagano se dolazi do uvida da teološki shvaćena solidarnost zapravo uvijek implicira aktivno i svjesno sudjelovanje na ugroženoj egzistenciji našega bližnjega. Stoga, ako se to evandeosko, odgovorno »gubljenje sebe« za dobro bližnjega – kao ničim nadomjestiv način ostvarenja općega dobra – prevede kao »preuzimanje na sebe riskantnoga postojanja onih s kojima se solidariziram«, čini se da bi onda i najcjelovitija teološka definicija solidarnosti, barem za sada, mogla glasiti: *Solidarnost je trajna i čvrsta unutrašnja opcija za drugoga u nevolji, popraćena takvom vanjskom pomoći i podrškom da, od onoga tko ih pruža, iziskuju određeni rizik.*⁵⁷ To bi pak značilo da eventualno puko verbalno solidariziranje s nekim, ono, dakle, koje dotičnoga ništa ne košta, i ne bi ušlo u ono što se u teologiji pod solidarnošću podrazumijeva. U ovoj je definiciji sadržano i ono »specifično kršćansko« o kojemu govori Ivan Pavao II. u citiranom dijelu enciklike *Sollicitudo rei socialis*, tj. »posvemašnju dobrohotnost, praštanje i pomirenje«, jer u je u ovakvom svijetu »riskantno« živjeti te vrednote i te kreposti. A ako bismo ispravnost ove definicije željeli provjeriti na konkretnoj društvenoj zbilji, onda vidimo da doista svaki način moguće solidarizacije s, na bilo koji način, društveno ugroženim, za onoga tko se solidarizira predstavlja određeni rizik, a rizik je samo druga riječ za ono biblijsko »gubljenje samoga sebe«. Ako se netko, pa bilo to i samo verbalno, solidarizira, primjerice, s politički nepoćudnim osobama i grupama, mora računati na društvene, političke, pa možda čak i egzistencijalne posljedice takvoga svog čina. Tko se pak solidarizira s materijalno ugroženima, to i ne može uvjerljivo učiniti ukoliko ne odvaja od svoga imetka, što opet povećava vlastiti materijalni rizik.

⁵⁷ Usp.: Špiro MARASOVIĆ, »Pokazatelji duha solidarnosti među franjevcima i franjevkama«, *Revija za socijalnu politiku*, god IV, br. 4., str. 357-365 (ovdje 361), Zagreb 1997.

4. Obujam pojma solidarnosti i njezina tipologija

Već na samom početku ovoga rada spomenuta višeznačnost koja prati riječ i pojam solidarnosti, što otežava jasnoću njezinoga teorijskog određenja, posljedica je dijelom i obujma sadržaja koji taj pojam pokriva. Dakako da kolokvijalni govor koristi ovu riječ i za sadržaje koji su tek analogni znanstvenom pojmu solidarnosti, no neovisno o tomu, i ono područje društvenoga djelovanja pojedinca ili društvenih grupa koje se s pravom prepoznaje u znanstveno definiranom pojmu solidarnosti, i to područje ne samo da je po sebi već veliko, nego se ono neprestano i širi, što će reći da s njime raste i obujam pojma solidarnosti.

4.1. Obujam pojma solidarnosti

Imajući pred očima s jedne strane navedene konstituirajuće čimbenike solidarnosti, a s druge sve veću umreženost industrijskoga i postindustrijskog društva, koja rezultira sve brojnijim socijalnim grupama okupljenim oko različitih interesa, uočavamo da solidarnost u suvremenom društvu raste na tri razine: a) *dosezi solidarnoga djelovanja*, b) *područja iskazivanja solidarnosti*, i c) *trend prema institucionalizaciji solidarnosti*. Što se prve razine tiče, tj. rasta *dosega solidarnoga izjašnjavanja*, tu se misli na *sve veći broj ljudi* koji se ili solidarno izjašnjavaju o određenom problemu, ili pak aktivno uključuju u njegovo rješavanje tako da takvi izrazi solidarnosti često prelaze granice jedne ili više zemalja pretvarajući se u globalnu pojavu. Kod druge se razine misli na *sve veći broj socijalnih područja* koja omogućavaju i iziskuju solidaran nastup. To su, primjerice, socijalni status radnika i namještenika, nezaposleni i umirovljenici, doseljenici i emarginirani, ekološki problemi, politički zatvorenici i mnogi drugi. I što je pritom najvažnije jest to da se onaj s kojim se solidariziram ne mora nalaziti ni u mojoj zemlji ni na mojem kontinentu. Primjer za to je svojedobno solidariziranje sa žrtvama rasne diskriminacije u Južnoj Africi, ili pak sa žrtvama rata u Vijetnamu koje su se događale diljem svijeta, pa i po cijeloj Europi. A na trećoj razini se uočava činjenica da *socijalne veze na kojima se temelji solidarno djelovanje postaju sve čvršće i sve trajnije* i da, kao takve pokazuju tendenciju pretvaranja u odgovarajuće institucije.⁵⁸

Međutim, ako bismo ipak željeli obilježiti nekako one šire društvene cjeline, koje su tipične i već do sada dokazane kao faktori solidarnoga izazova, onda

⁵⁸ Ova organiziranost i progresivna institucionaliziranost solidarnoga djelovanja u društvu integralni je dio njezine osnovne društvene fenomenologije. Sindikati, primjerice, i ne samo oni, dovoljan su dokaz tome. Pa ipak, odnos između solidarnoga ljudskoga djelovanja, koje na svoj način uključuje i osjeća, nije u odnosu prema institucionalizaciji bez problema, budući da progresivna institucionalizacija vodi progresivnoj depersonalizaciji i bezosjećajnosti solidarnosti. Usp. s tim u svezi: Karl Otto HONDRICH / Claudia KOCH-ARZBERGER, *nav. dj.*, str. 22-24.

su to: *klasna, rasna, socijalna, generacijska, vjerska i nacionalna solidarnost*. P. Zulehner ova područja solidarnosti još detaljnije specificira na način da razlikuje tri područja solidarnosti: 1. *makro-solidarnost*, 2. *daleku mezo-solidarnost* i *blizu mezo-solidarnost*, te 3. *mikro-solidarnost*. U područje *makro-solidarnosti* on svrstava odnos prema strancima i izbjeglicama kao i pomoć u razvoju. U *daleku mezo-solidarnost* svrstava odnos prema nezaposlenima, strancima, ženama, starijima i hendikepiranima i sl., ali na način da dotični ne pripada ni jednoj od tih grupa, tj. da sam ne participira na iskustvu onih s kojima se solidarizira, dok u *blizu mezo-solidarnost* ulazi isti taj i takav odnos, samo sada kod ljudi koji dotične probleme poznaju na temelju vlastitoga iskustva. I napokon u područje *mikro-solidarnosti* Zulehner svrstava odnose unutar obitelji.⁵⁹

Prema nauku Ivana Pavla II., sadržanom u *Sollicitudo rei socialis*, solidarnost – osim što u sebi uključuje »dobro svih i svakoga« – na poseban način zahtijeva:

- a) Da se unutar svakoga društva njegovi članovi priznaju osobama, tako da se oni koji imaju veći utjecaj, jer raspolažu većim dobrima i zajedničkim uslugama, moraju osjećati »odgovornima za slabije i biti spremni s njima dijeliti ono što posjeduju«. (39)
- b) Svijest solidarnosti među siromasima, njihovo međusobno pomaganje i javno istupanje u društvenom životu, a da pritom ne posežu za nasiljem. (39)
- c) Svijest da su stvorena dobra namijenjena svima, što uključuje borbu protiv imperijalizma. (39)
- d) Zaštitu čovjekove okoline (26).
- e) Izgradnju svjetskoga mira. »Svjetski je mir, naime, nezamisliv ako odgovorni ne priznaju kako *uzajamnost* po sebi zahtijeva prevladavanje blokofske politike, odbacivanje svakoga oblika ekonomskog, vojnog ili političkog imperijalizma i prerastanje međusobnog nepovjerenja u zajedničku *suradnju*. A upravo je zajednička suradnja *istinski izraz* solidarnosti među pojedincima i narodima.« (39)

Područje moguće solidarnosti, dakle, pokriva doslovce sva područja ljudskoga suživota: duhovno, gospodarsko, kulturno, socijalno, rasno, nacionalno, političko, ekološko, međugeneracijsko i sl., i to kako na mikro, tako i na makro razini.

4.2. Tipologija solidarnosti

Iako tipologija koju donose razni autori, a koju usvaja i D. Lozina,⁶⁰ – tj. prirodna i moralna solidarnost, prirodna i društvena solidarnost, negativna i pozi-

⁵⁹ Usp.: Paul M. ZULEHNER / H. DENZ / A. PELINKA / E. TÁLOS, *nav. dj.*, str. 56.

⁶⁰ Usp.: D. LOZINA, *Neke napomene uz pojam solidarnosti*, nav. izd., str. 564.

tivna solidarnost i sl. – ima svoje teorijsko opravdanje, za ovakav pristup problemu, međutim, ona ipak nije prikladna jednostavno stoga što su tipovi solidarnosti iznijeti u jednoj takvoj tipologiji već na neki način utkani u neku od tematskih cjelina na koje je podijeljen ovaj rad, tako da bi njezino usvajanje značilo svojevrsno dupliciranje sadržaja. Stoga mi ovdje ukazujemo samo na fenomenologiju solidarnoga djelovanja, tj. na one tipove ili načine na koje se solidarnost u društvu najčešće iskazuje i ostvaruje. U tom smislu možemo ukazati na tri prevladavajuća tipa solidarne potpore, tj.: a) *verbalna*, b) *djelatna* i c) *organizirana*, odnosno *institucionalizirana* solidarnost.

Verbalna solidarnost može, dakako, biti čisto deklarativna, tj. ona koja ništa ne košta, no takva, budući da se ne uklapa u našu definiciju solidarnosti sukladno kojoj u bit solidarnosti spada preuzimanje na sebe rizika onih s kojima se solidariziramo, nju ovdje ne uzimamo u obzir. Naprotiv pod verbalnom solidarnošću mislimo na ono jasno i glasno izjašnjavaње i zauzimanje stava u prilog na bilo koji način obespravljenih i ugroženih koje za sobom povlači društveni rizik za onoga tko se tako izjašnjava. Jasno je da je ovakav način solidariziranja najprikladniji za područje političke, rasne, socijalne i sl. nepravde gdje neki drugi način solidariziranja i nije moguć. Rizik koji na sebe preuzimaju oni koji se na ovakav način javno i jednoznačno solidariziraju s obespravljenima, moraju računati na određeni ostracizam od strane vladajućih struktura, jer ovakvo djelovanje ujedno je i kritika ne samo konkretnoga stanja, nego i onih koji su za takvo stanje odgovorni.

No za socijalno područje sama verbalna solidarnost najčešće ipak nije dovoljna, poglavito ondje gdje se traže konkretni zahvati koji leže u područje mogućega za onoga tko solidarno djeluje, tj. traži se *djelatna solidarnost*. Nije, primjerice, dovoljno javno se solidarizirati s siromasima, a pritom im ne udijeliti adekvatnu materijalnu pomoć koja je moguća i izvediva za onoga tko se solidarizira. Jednako tako nije dovoljno verbalno solidariziranje sa siromasima od strane političara u čijoj je moći da konkretnim političkim potezima to siromaštvo spriječe i ublaže, ako već ne mogu odmah i ukinuti. Ovdje vrijedi ona svetopisamska: »Ako su koji brat ili sestra goli i bez hrane svagdanje, pa im tkogod od vas rekne: 'Hajdete u miru, grijte se i sitite?', a ne dadnete im što je potrebno za tijelo, koja korist?! (Jak 2,15). Na ovaj tip solidariziranja osvrće se i Pavao VI. u drugom dijelu svoje enciklike *Populorum progressio*.⁶¹ No na poseban je način ovaj tip solidariziranja aktualan za Crkvu koja je u trajnoj napasti da se s nekim solidarizira samo verbalno, tj. navijački, ali ne i djelatno, to više što ona u mnogim društvima, zbog svojega specifičnog pravnog statusa, pukim verbalnim izjašnjavaњem niti što gubi, niti što riskira. Na ovakvu, djelatnu solidarnost Crkvu obvezuje već sama njezina funda-

⁶¹ Usp.: SOCIJALNI DOKUMENTI CRKVE, *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1991., str. 330-343.

mentalna opcija za siromahe,⁶² a na opasnost da se toj obvezi ne odazove izriječkom upućuje i dokument III. sinode biskupa iz 1971., *Pravda u svijetu*, u kojem uz ostalo stoji i sljedeće: »Kakva god bila upotreba vremenitih dobara nikad se kod toga ne smije dospjeti dotle da evanđeosko svjedočanstvo, što ga Crkva mora pružati, postane po tome nejasno i dvosmisleno. Neprekidno bi trebalo u svjetlu toga načela ispitivati zadržavanje određenih povlašćenih položaja. Istina, teško je povući granicu između onoga što je potrebno za dobro funkcioniranje i onoga što zahtijeva proročko svjedočenje. Ipak ostaje sigurno da se strogo treba ravnati po ovom načelu: naša vjera zahtijeva od nas određenu umjerenost u upotrebi zemaljskih dobara; Crkva mora živjeti i upravljati svojim dobrima na takav način da se Evanđelje istinski navješćuje siromasima. Ako bi stvari bile drukčije Crkva bi se ukazivala kao ona koja spada među bogataše i mogućnike ovoga svijeta, i njezina bi vjerodostojnost bila umanjena.«⁶³

Društvenost ljudskoga života i *organiziranost* toga života zapravo su sinonimi. Pa ipak, dijalektička napetost između pojedine ljudske osobe i društvenoga tkiva koje tvori i kojemu pripada uvijek ostaje aktualnom, to više što se trajno potvrđuje realna opasnost da jedan elemenat – tj. čas pojedina osoba (individualizam), čas pak društvo (komunizam) – u svojim zahtjevima pretjera na uštrb drugoga elementa. Iskustvo nedostatnosti pojedinca u borbi protiv nepravde, koja je u društvu prerasla u »strukturu grijeha«,⁶⁴ iskonsko je, tako da su načini borbe protiv tih nepravda oduvijek zahtijevali ljudsko okupljanje, organiziranje i na kraju institucionaliziranje toga nastojanja. I solidarna aktivnost pozna taj razvoj, kao uostalom i karitativna. Pa ipak, kao što karitativna aktivnost bezuvjetno mora sačuvati svoj bitni, osobni značaj i unutar njezine institucionalizacije – bez čega se, naime, i karitas pretvara u puku društveno korisnu djelatnost u koju spada i zdravstvo i školstvo! – isto vrijedi do određene mjere i za solidarnost.⁶⁵ I ona se mora na nekim područjima institucionalizirati i organizirati, ali valja znati da se i ona u onom postotku u kojem se institucionalizira u istom postotku i depersonalizira. Dakako da se ovom tvrdnjom niti najmanje ne žele obezvrijediti oni sustavi socijalne politike koji su bitno zasnovani na načelu solidarnosti (progresivni porez, zdravstveno i mirovinsko osiguranje i sl.) i koji tek svojom institucionaliziranošću omogućuju provođenje socijalne politike zasnovane na solidarnosti. Naprotiv, ti sustavi legitimiraju određenu društvenu politiku kao socijalno osjetljivu, tj. kao

⁶² Usp.: primjerice, *SRS*, 42.

⁶³ Usp.: *Isto*, str. 400-401.

⁶⁴ Usp.: IVAN PAVAO II., *Sollicitudo rei socialis*, 37.; Špiro MARASOVIĆ, »Grijeh struktura« u zborniku radova teološkoga simpozija *Osobna i društvena dimenzija grijeha*, Crkva u svijetu, Split 2002., str. 155-193.

⁶⁵ Usp.: Špiro MARASOVIĆ, *Caritas – komu ili čemu?*, Crkva u svijetu 32 (1997), br. 4, str. 396-403.

solidarnu. Ono što se ovdje želi naglasiti je samo to da kategorija solidarnosti u tim sustavima socijalne politike u bitnome ovisi o »kritičnoj masi« solidarnosti kao *svijesti i opredjeljenja* pojedinačnih članova, pripadnika i simpatizera tih i takvih društvenih sustava. Bez te i takve svijesti u »personalnoj bazi« društva, ne samo da bi se i rečeni sustavi prometnuli u sustave puke političke pragme, nego bi i opravdanost samoga njihova postojanja ubrzo bila dovedena u pitanje, o čemu bjelodano svjedoče diskusije oko zdravstvenoga i mirovinskoga osiguranja i njihovo različito rješavanje u raznim zemljama.

Zaključak

Iako je riječ *solidarnost* relativno kasno ušla u znanstveni govor općenito, pa tako i u teološki rječnik, njezin je elementarni sadržaj – budući da se temelji u društvenoj ontologiji, tj. u ljudskoj društvenoj naravi – star koliko i čovjek, a označuje međusobnu odgovornost između pojedinca i društvene grupe, odnosno među pripadnicima te grupe. Latinski korijen te riječi je zapravo pravni izraz starih Rimljana *in solido*, čime su oni izražavali obvezu i odgovornost bilo kojega među jamcima za cjeloviti dug, odakle je nastala parola »Svi za jednoga, jedan za sve!«. Ulaskom u francuski jezik 19. stoljeća ovaj izraz poprima oblik pridjeva *solidaire* sa sličnim značenjem, tj. »svatko je odgovoran za svakoga«, čime je na neki način postao sinonimom za riječ *bratstvo*. Za znanost je vrlo važnu ulogu odigrao E. Durkheim svojom distinkcijom između »mehaničke« i »organske« solidarnosti, koja nas uvelike podsjeća na Tönniesovo razlikovanje između »zajednice« i »društva«, distinkcija koju će kasnije brojni autori varirati na razne načine.

Želeći se na neki način i teorijski oduprijeti dvama radikalnim društvenim sustavima, individualnom liberalizmu koji preuveličava mjesto i ulogu ljudske jedinice u društvu s jedne strane, i socijalističkoga komunizma, koji priznaje samo društveni kolektiv, a u potpunosti zanemaruje ljudsku osobu, njemački su teolozi H. Pesch, O. v. Nell-Breuning. i G. Gundlach prihvatili ovu riječ i pojam, sa željom da razviju na njezinom temelju ideju cjelokupne društvene konstrukcije nazvanu *solidarizam*. U solidarnosti oni u prvom redu prepoznaju *međusobnu odgovornost* između pojedinca i društvene zajednice, što će ostati integralnim dijelom svih kasnijih teoloških definicija solidarnosti, pa i onih službeno prihvaćenih u crkvenim dokumentima, kao što je to, primjerice, enciklika Ivana Pavla II. *Sollicitudo rei socialis*, u kojoj on solidarnost definira kao: »... čvrstu i postojanu odlučnost zauzeti se za opće dobro, to jest za dobro svih i svakoga, jer svi smo mi uistinu za sve odgovorni.«⁶⁶ Ovako shvaćena solidarnost se teološki onda ne utemeljuje samo u društvenoj ontologiji i na personalističkoj antropologiji, nego na

⁶⁶ SRS 38.

teološkoj antropologiji kojoj je u srži samoprijegorna ljubav Božja u Isusu Kristu i njegov zahtjev da se onaj tko želi biti njegov učenik valja »odreći i samoga sebe«. I jer se ova ljubav Božja razlijeva na sve ljude bez razlike, i *solidarnost*, od prvotne vrline grupne pripadnosti, postaje vrлина koja se proteže izvan svih grupa, na cijeli svijet i na sve elemente ljudskoga života, ali uvijek takva da u sebe uključuje rizik, govoreći običnim jezikom, odnosno vlastito sebedarno odricanje, govoreći čisto teološkim jezikom (usp. Mt 10, 40-42; 20, 25; Mk 10, 42-45; Lk 22, 25-27).

LITERATURA

a) Rječnici i leksikoni:

- *Dizionario di teologia morale*, editrice Studium-Roma 1961., III. edizione;
- *Dizionario di sociologia* (a cura di Franco Demarchi e Aldo Ellena, edizioni Paoline 1976.);
- *Handbuch theologischer Grundbegriffe*, Kösel-Verlag, München 1963.;
- *Hrvatska kršćanska terminologija*, Jeronim Šetka, II. izd., Split 1976.
- *Kleines theologisches Wörterbuch*, Rahner, Karl /Herbert Voriglimler Herder-Bücherei, Freiburg-Basel-Wien, 1962.
- *Lexikon der christlichen Moral*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien-München 1976.
- *Lexikon für Theologie und Kirche, II. Aufl. IX. Band* (J. Höfer, K. Rahner herausgegeben) 1964.
- *Opći religijski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2002.;
- *Praktisches Lexikon der Spiritualität*, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1988.;
- *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Bosanas-Mandić-Petković, Informator, Zagreb 1977.
- *Staatslexikon*, 7. Aufl., Freiburg, Basel, Wien 1988, str. 1191.
- *Suvremena katolička enciklopedija*, (ur. Michael Glazier i Monika K. Hellwig), Laus, Split 1998.
- *Veliki rječnik stranih riječi*, Bratoljub Klaić, Zora, Zagreb 1966.
- *Teološki rječnik*, K. Rahner – H. Voriglimler, Đakovo 1992.

b) Knjige i članci:

- BONDOLFI, Alberto, *Das lange Ringen der katholischen Soziallehre um den Begriff der Solidarität*, u zborniku Wolfgang PALAVER (ur.) *Centesimo anno 100 Jahre*.
- DURKHEIM, Emil, *Frühe Schriften zur Begründung der Sozialwissenschaften* (herausgegeben von L. Heisterberg) Darmstadt Neuwied 1981.
- DURKHEIM, Emil, *Über soziale Arbeitsteilung. Studie über Organisation höherer Gesellschaften*, 2. Aufl., Frankfurt 1988. *katholische Soziallehre, Bilanz und Ausblick*, Kulturverlag, Thaur 1991., str. 91-104.

-
- GATTI, Guido, *Solidarietà o mercato?*, Società editrice internazionale, Torino 1995.;
 - GAZZONI, Giobbe, *Morale sociale*, Piemme, Casale Monferrato 1991.;
 - GLAZIER, Michael / Monika K. HELLWIG, *Suvremena katolička enciklopedija*, Laus, Split 1998.;
 - HAGEL, Joachim, *Solidarität und Subsidiarität-Prinzipien einer theologischen Ethik?*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien 1999.;
 - HEIMBACH-STEINS, Marianne / Andreas Lienkamp (her.), *Für eine Zukunft in Solidarität und Gerechtigkeit*, Bernward bei Don Bosco, München 1997.
 - HONDRICH, Karl Otto / Claudia KOCH-ARZBERGER, *Solidarität in der modernen Gesellschaft*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1994.
 - HÖFFNER, Kardinal Joseph, *Christliche Gesellschaftslehre*, Butzin & Bercker, Kevelaer, 1997.
 - LOZINA, Duško, »Neke napomene uz pojam solidarnosti«, u *Zborniku Pravnog fakulteta u Zagrebu* god 37., br. 3-4., Zagreb 1987., str. 561-569.
 - LOZINA, Duško, »Durkheimova teorija solidarnosti i njezina kritika«, u *Politička misao* 33 (1996) br. 4., str. 207-219.
 - MARASOVIĆ, Špiro, »Pokazatelji duha solidarnosti među franjevcima i franjevkama«, *Revija za socijalnu politiku*, IV ,br. 4., str 357-365 Zagreb 1997.
 - MARASOVIĆ, »Grieh struktura« u zborniku radova teološkoga simpozija *Osobna i društvena dimenzija grijeha*, Crkva u svijetu, Split 2002.
 - MARX, Reinhard, *Ist die Kirche anders? Möglichkeiten einer soziologischen Betrachtungsweise*, Paderborn 1990.
 - MARX-WNGELS-WERKE, Dietz Verlag, Berlin 1968.
 - NELL-BREUNING, Oswald von, *Baugesetze der Gesellschaft, Solidarität und Subsidiarität*, Herder Freiburg-Basel- Wien 1990.;
 - PUSIĆ, Eugen, »Razvedenost i pravednost«, *Encyklopedia moderna*, Zagreb 1974.
 - RAUSCHER, Anton, »Solidarität u *Staatslexikon*, 7. Aufl., 4. Band, Freiburg-Basel-Wien 1988.
 - SOCIJALNI DOKUMENTI CRKVE. *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1991.
 - TÖNNIES, Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 2. unv. Auflage der Neuausgabe (1979), Darmstadt 1988.
 - ZULEHNER, Paul M. / H. DENZ / A. PELINKA / E. TÁLOS, *Solidarität, Option für die Modernisierungsverlierer*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien 1996.;
 - ZSIFKOVITS, Valentin, »Grundprinzipien der katholischen Soziallehre«, u *Theologisch-praktische Quartalschrift* 138 (1990) 16-25.

Summary

THE ORIGIN AND CONTENT OF THE NOTION OF »SOLIDARITY«

*Since the word »solidarity« in usage has multiple meanings, including inflationary, the purpose of this article is to examine the origin and confirm the content of the concept of »solidarity«, or more precisely, to define it theologically. To achieve this, the author uses the method of structural analysis, that is, diachronic and synchronic analysis of the concept. Consequently, the author in the first part analyses the genesis of the word itself, whose origins are not only recognised in the Latin words »solidus« and »solidare«, but also in the judicial expression of Ancient Rome »in solido«, expressing the obligation of the guarantor that he accept the liability for the whole sum of the debit. On this notion is founded the French word »solidaire« by which »solidarity« entered contemporary usage. The second part of the article seeks a meta-ethical basis of solidarity and its constitutive presumptions. The author recognises these bases in social ontology, hence showing how one path leads from individualistic anthropology with the interest of motivation, most often adopted by sociology, while the other path leads from personalistic anthropology with love as motivation, adopted by Catholic theology. Catholic theology besides these mentioned finds other bases in God's love in self-denial that also obliges Christ's followers. On this foundation depends a specific content of »solidarity« as a concept and virtue, of which the author speaks in the third part of the article where he presents, compares and interprets the various definitions with a special emphasis on the definition by John Paul II in the encyclical *Sollicitudo rei socialis*. Finally, as a synthesis all that has been said, the author recommends his own definition: »Solidarity is a continuous and steadfast internal option for an afflicted person, which, accompanied by such external assistance and support from the one who offers it, generates a certain amount of risk.« The fourth part concludes the article in which the notion of solidarity and its typology is recounted.*

Key words: society, person, solidarity, solidarism, reciprocity, responsibility, interest, love.